

Lối sống đô thị nhìn từ phương diện lý thuyết

I.S. TUROV

Sự hình thành và phát triển lối sống đô thị tự nó là một quá trình phức tạp và đa diện. Mỗi thế hệ mới dường như lại bắt đầu trải qua, dần dần nắm bắt những đặc điểm, những chuẩn mực hành vi vốn là tập quán của các thế hệ đi trước. Đồng thời, trong khi thể hiện sự thay đổi điều kiện sống khách quan của con người và những bước tiến trong cấu trúc xã hội của xã hội thì thế hệ đi sau nói chung sẽ làm phong phú thêm lối sống đó.

Trong điều kiện hiện nay, khi sự phát triển xã hội tùy thuộc vào việc định hướng tới những quan niệm, những biểu tượng mới, cần có cái nhìn phê bình nghiêm khắc hơn vào thực trạng và vấn đề tính cơ động trong lối sống của dân cư.

Vấn đề quan trọng trong mối quan hệ này là vấn đề khách thể của lối sống đô thị. Trong các tài liệu khoa học, dân cư đô thị thường được phân chia theo trình độ xã hội đặc trưng, thành cộng đồng người theo lãnh thổ - đây cũng chính là khách thể của lối sống đô thị. Cũng như vậy, dân cư nông thôn như một cộng đồng lãnh thổ xã hội sẽ trở thành chủ thể của lối sống nông thôn.

Rõ ràng là không thể hiểu được nội dung của chính lối sống đô thị nếu không làm rõ được nét khác biệt trong những đặc điểm của các điều kiện sống ở đô thị và ở nông thôn.

Đặc trưng của các điều kiện sống đô thị (nhà học giả người St.Pêtecua M.N.Mezevits đặc biệt nhấn mạnh điểm này) được quyết định bởi hai nhóm nhân tố và biểu hiện tương ứng ở hai phương diện mang tính tự trị khá mạnh. Phương diện thứ nhất về bản chất là những đặc điểm sinh thái xã hội của các điều kiện sống đô thị. Phương diện thứ hai là những đặc điểm kinh tế xã hội của các điều kiện sống này.

Các đặc điểm sinh thái xã hội của điều kiện sống đô thị đặc trưng cho đô thị như một môi trường sống đặc biệt của con người, khác biệt rõ rệt so với môi trường sinh hoạt ở nông thôn. Đặc trưng của đô thị nằm ở chỗ nó là một dạng thức sản xuất của sản xuất xã hội, lao động xã hội, cụ thể hơn nữa, nó là một nhánh trong sự phân chia thành các dạng sản xuất nông nghiệp và phi nông nghiệp. Điểm chính yếu trong phương diện chúng tôi quan tâm là các dạng lao động đó khác biệt như thế nào về mối tương tác khác nhau giữa những nguồn gốc tự nhiên và những nguồn gốc lịch sử xã hội, về sự khác biệt rõ nét trong khả năng nhận được các

phương tiện sinh hoạt thiết yếu đối với con người, và vì vậy cả về những kết quả không đồng nhất một cách sâu sắc của mỗi tác động qua lại giữa xã hội và tự nhiên.

Môi trường nhân tạo và tập trung dựa trên nền tảng lao động "phi tự nhiên" xác định một cách cụ thể hoạt động sống của con người. Sự phức tạp hóa và sự phát triển sản xuất đi kèm với nâng cao đòi hỏi đối với người lao động về trình độ học vấn và chuyên môn. Sự phong phú của các dạng lao động tạo ra khả năng tiềm tàng để con người phát triển tổng hợp hơn là ở nông thôn. Việc tách rời khỏi đất đai cuối cùng dẫn tới chỗ hình thành nên khu vực dịch vụ phân nhánh. Và rồi việc tập trung văn hóa và thông tin lại tạo điều kiện cho khả năng phát triển ở mức độ cao của lĩnh vực tinh thần. Sự tan rã của các mối quan hệ và giao tiếp xóm giềng kéo theo sự chiếm ưu thế của giao tiếp ẩn danh. Trong những điều kiện như vậy, ý nghĩa chính thuộc về việc cần thiết phải điều tiết hoạt động sống trên cơ sở các chuẩn mực quan hệ xã hội bên ngoài đối với cá nhân, nhằm hạn chế sự tối thiểu hóa các mối liên hệ cá nhân cơ bản.

Vấn đề cốt lõi trong mỗi liên hệ này được hình thành theo kiểu: Có phải các đặc điểm sinh thái xã hội của đô thị với tư cách là môi trường sống tự nó định ra lối sống không? Có phải chúng xác định nên sự tàng hòa các dạng của hoạt động sống mà chúng ta gọi là lối sống đô thị hay không? Lời đáp ở đây chỉ mang một nghĩa duy nhất: theo quan điểm của chúng tôi, các đặc điểm sinh thái xã hội của điều kiện sống đô thị xác định không chỉ chính lối sống mà cả các khuôn mẫu hành vi sinh hoạt của dân cư.

Hoàn cảnh nói trên có ý nghĩa đặc biệt quan trọng trong việc hiểu bản chất của lối sống đô thị như là lối sống nói chung. Vấn đề nằm ở chỗ chính phạm trù "lối sống", theo chúng tôi, cũng cần phải được phân đoạn để xác định đâu là mặt bản chất, đâu là một được định bởi các cảnh huống bên ngoài. Tựu trung lại, một bản chất của lối sống chính là *đặc trưng* hoạt động sống của khách thể mang lối sống đó. Kết quả là nó phản ánh mối tương tác giữa hoạt động sống của cá nhân và sự phát triển của xã hội. Nhìn từ giác độ này, đặc trưng của hoạt động sống (khác với nội dung của nó được quy định bởi các cảnh huống bên ngoài - như cấp độ phát triển của môi trường sống từ mang tính tự nhiên đơn thuần lên mang tính xã hội - tự nhiên; độ cần thiết của việc chuẩn bị nhân công cho lao động và con người cho thực tiễn xã hội v.v.) tự thể hiện ra bằng mối tương tác giữa tính cá nhân và tính xã hội, giữa quyền lợi của cá nhân con người và quyền lợi chung của toàn xã hội.

Đặc trưng của hoạt động sống chính là biểu hiện của quyết định xã hội. Vấn đề dường như không đơn giản chỉ ở mối tương quan "cá nhân - tập thể", mà là ở bản chất của các mối quan hệ liên kết con người lại với nhau một cách khách quan trong quá trình sinh hoạt xã hội. Trong điều kiện chuyển, sang nền kinh tế thị trường, xuất hiện hàng loạt mâu thuẫn rõ rệt trong quyền lợi của các nhóm, kéo theo là sự hình thành hoàn cảnh mới về chất của mối tương quan giữa cá nhân và xã hội trong hoạt động sống của con người. Sự xuống cấp bề ngoài ở những quyền lợi cơ bản của tất cả các giai cấp và các nhóm xã hội trong thời kỳ những năm 70 - 80 đã tạo ra tiền đề để phát triển các nhân tố tập thể trong hoạt động sống của con

người. Do điều này mà toàn thể các nhóm giai cấp xã hội đã có những nét chung nào đó trong lối sống - những nét phản ánh các khía cạnh khái quát của những điều kiện kinh tế xã hội trong đời sống người dân Xô viết lúc bấy giờ.

Sự đa dạng vốn có của hoạt động lao động tự nó không qui định được gì. Các điều kiện sinh thái xã hội tồn tại với tư cách là một khả năng nào đó để phát triển con người. Việc hiện thực hóa nó không chỉ phụ thuộc vào chính những điều kiện đó mà còn phụ thuộc vào hệ thống quan hệ kinh tế xã hội từng chiếm ưu thế trong xã hội Xô viết.

Dĩ nhiên là hiện nay không có và cũng chưa từng ăn tới một lối sống thống nhất cho toàn thể cư dân các đô thị. Do sự phân biệt sâu sắc các điều kiện sống, vốn là một trong số những biểu hiện của sự phân biệt giai cấp, mà đang có sự chuyển biến của chính hoạt động sống thực tế và ở hành vi xã hội của những giai cấp, những nhóm xã hội này, của những giai cấp khác, những nhóm xã hội khác trong dân cư đô thị. Đồng thời, ở các đặc trưng hoạt động sống của người dân đô thị đang có khá nhiều nét chung.

Mâu thuẫn cốt lõi trong lối sống của người dân đô thị Nga làm hình thành trong điều kiện đô thị sự tách rời giữa các khả năng để phát triển con người, mà do ta; đang tích lay, với đặc trưng của việc sử dụng những khả năng này- nói cách khác là với những kết quả của sự phát triển này đối với con người. Lối sống đô thị điển hình của con người đang chiếm ưu thế vững vàng trong các nước tư bản chủ nghĩa phát triển. Quá tránh chuyển sang lối sống. đó là tất yếu, phù hợp với điều kiện khách quan và hoàn toàn thiết thực. Song việc sử dụng những khả năng mới trong các lợi ích để làm thỏa mãn các nhu cầu và phát triển các năng lực con người lại diễn ra tùy vào thuộc tính nhóm của người dân đô thị chỉ hoàn toàn không tay vào thuộc tính đơn thuần của anh ta trong cộng đồng đô thị nói chung. Kết quả là sự lựa chọn thiên về chất lượng của các lĩnh vực lao động đó thí dụ như dựa trên khả năng có được một học vấn tương ứng và dựa trên cục diện thị trường kinh tế, còn chính hoạt động lao động có thể được nhìn nhận trước hết như một phương tiện để nhận được những khoản thu nhập cá nhân: Trong những điều kiện như vậy, thu nhập và tiêu dùng trở thành tâm thế phổ biến của một người dân đô thị địa hình.

Việc tập trung quy mô lớn dân cư trên một lãnh thổ hạn hẹp trong điều kiện của các vùng đô thị hóa hoàn toàn không có nghĩa là đã bỏ sự biệt lập giữa các nhóm dân cư, không phải là bước chuyển sang tính tập thể của một loại hình mới về chất lượng. Sự tiếng nhất không gian biến thành một cộng đồng giả tưởng, chia rẽ và đầy tính cưỡng bức. Sự phân ly con người trong đô thị không thể khắc phục được dù là thông qua giao tiếp đại chúng, qua đại chúng hóa ô tô và mở rộng mạng lưới giao thông công cộng với chất lượng cao nhất. Những con người ở sát Cạnh nhau và dòng thoi họ cũng bị chia rẽ và một xã hội vì sự phân ly giữa họ bị thể định bởi sự khác biệt sâu sắc. trong lợi ích xã hội căn bản của họ. Đối với đại đa số dân cư đô thị, trạng thái cô lập và phân ly về một xã hội biến thành một thực tế khắc nghiệt dù có sự tập trung một lượng lớn người trên một lãnh thổ hạn hẹp, sự phát triển như vũ bão của thị trường và cường độ cao của các phương tiện truyền thông đại chúng

Một hiện tượng nữa cũng không kém phân rõ rệt ở các đô thị lớn của Nga là sự phục hồi những nét lạc hậu về tinh thần từng tồn tại trong đặc điểm quá khứ của sự phát triển nông thôn. Chỉ khác là ở đô thị thì nó thể hiện khác và tồn tại như sự phổ biến rộng rãi nhất nền văn hóa "đại chúng", như sự suy yếu của các tâm thế về những giá trị tinh thần chân chính và cao quý, về dạng chuẩn mực hóa của mình trong nhu cầu và thị hiếu v.v. Có thể nói rằng tính phiến diện trong sự phát triển con người ở nông thôn như một bộ phận xã hội độc lập dạng mới đang được khôi phục trong các đô thị lớn. Sự xa rời của con người đối với nền văn hóa cũng như với sự phát triển chân chính về mặt tinh thần ở đây thể hiện không phải như sự cô lập khỏi những giá trị này trên phương diện lãnh thổ song nó đang chuyển dần thành những giá trị nội tại trong lối sống của anh ta. Dĩ nhiên, trong trường hợp này bản chất của vấn đề là ở sự quyết định về kinh tế xã hội. Nó đang tiến thẳng về phía trước như thể không hề có sự gián tiếp về mặt không gian. Con người sống trong đô thị không chỉ kề cận với nền văn hóa mà còn bị nó hút vào.

Cả trong điều kiện của chủ nghĩa xã hội trước đây lẫn trong giai đoạn kinh tế thị trường thì đô liệu trước hết mà nói cũng vẫn không trở thành một giá trị lợi ích của con người. Theo nhiều tài liệu, trong các đô thị lớn mức độ tình trạng tội phạm đang cao hơn nhiều so với trước kia. Sự phổ biến rộng rãi từ uống rượu cũng là một đặc trưng của các đô thị này. Chính trong điều kiện các đô thị lớn sự ghê lạnh của con người mang những dáng vẻ kỳ quái nhất.

Như vậy, những nét bản chất của lối sống đô thị sẽ không thể khám phá được nếu chỉ dựa trên các yếu tố sinh thái xã hội của môi trường đô thị. Các điều kiện hoạt động sống cũng như môi trường đô thị cần được xem xét không chỉ dưới góc độ sinh thái xã hội mà phải cả dưới góc độ kinh tế xã hội. Chính môi trường đô thị trong trường hợp này là sự thể hiện cụ thể các điều kiện kinh tế của xã hội. Và chỉ lúc này việc so sánh nó với môi trường nông thôn mới tìm được đặc trưng lịch sử cụ thể.

Các điều kiện sống dù của đô thị hay nông thôn đều là biểu hiện cụ thể của các điều kiện xã hội hiện hữu. Từ đây thấy rõ rằng lối sống giống như một phạm trù bị chế định trước hết bởi các mối quan hệ xã hội là thuộc về cả thành phố lẫn nông thôn.

Vì vậy theo chúng tôi, vấn đề cứng nhắc trước đây đặt ra là lối sống nào tốt hơn", đô thị hay nông thôn, phải chăng chưa hẳn đã hoàn toàn hợp lý? Việc hình thành những nét quyết định của lối sống ở các đô thị không tránh khỏi gây ra những mâu thuẫn mang tính đối kháng mà xét cho cùng là sự phản ánh tính hạn chế rõ rệt của môi trường đô thị (cũng như của môi trường nông thôn) - cái sẽ còn tồn tại cho đến khi nào khắc phục được, dĩ nhiên là ở tương lai xa, những khác biệt về bản chất giữa đô thị và nông thôn.

Tất nhiên, khắc phục hoàn toàn tính ảm đạm của giao tiếp trong điều kiện đô thị là việc không thể làm được và cũng không hẳn là cần thiết. Song sự hy sinh chất lượng trong công việc của các tổ chức tự quản địa phương, vốn thường chỉ hoạt động trong tác phẩm của các nhà chính luận, là một vấn đề đã quá chín muồi.

Mâu thuẫn cơ bản trong hệ thống lối sống đô thị biểu lộ rõ ràng ở một mặt là sự không tương hợp giữa các nhu cầu của con người như một thực thể sinh học - xã hội và mặt khác như là sự tăng trưởng các thành tố nhân tạo trong môi trường sinh hoạt đô thị. Vấn đề không chỉ nằm ở sự tách biệt với thiên nhiên. Những vấn đề quyết định ở đây thuộc về lĩnh vực tình trạng thể chất của con người. Trong điều kiện của đô thị lớn, người dân đô thị trở thành khách thể của những mối quan hệ bị hạn chế với thiên nhiên. Bản chất sinh học của con người trong những điều kiện này không có được khoảng không cần thiết để hoạt động. Mâu thuẫn này có một số khía cạnh thể hiện: sự ô nhiễm không khí, nước; hậu quả độc hại đối với con người là kết quả biểu hiện rõ ràng sự xuống cấp của nhà ở đô thị; sự tăng trưởng tải trọng gây sức tâm lý. Có ấn tượng rằng cơ chế thích ứng của con người hoàn toàn không phải là vô hạn và hiện nay con người đang phải làm việc với sự quá tải rõ rệt.

Dễ dàng nhận ra rằng mâu thuẫn này không hẳn có thể khắc phục được trong khuôn khổ của môi trường sinh hoạt đô thị. Vấn đề này chỉ có thể giải quyết được bằng cách hình thành các hệ thống liên kết ở quá trình phân bố. Trong khuôn khổ của chung thì nông thôn không bị xóa bỏ, không bị thay thế bởi đô thị mà tồn tại như một môi trường sinh hoạt đủ đáp ứng cho người dân đô thị và là một thành tố hữu cơ trong những điều kiện sống trực tiếp của anh ta. Những dạng cụ thể của trạng huống này là một vấn đề đòi hỏi phải được phân tích chuyên sâu và đã được M.N.Mezevits bước đầu đề cập.

Nói tóm lại, lối sống đô thị là bức tranh thể hiện sự đa dạng của lối sống Nga hiện nay, đồng thời nó được đặc trưng bởi những mâu thuẫn nhất định. Những mâu thuẫn này không phải là không khắc phục được nhưng chúng mang tính khách quan, hiện thực, vì xét cho đến cùng thì đó là sự phản ánh nét khác biệt ở quan hệ kinh tế xã hội, nét rời rạc, nét phân cách về mặt không gian trong sự tồn tại của đô thị và nông thôn theo tư cách là những dạng điểm dân cư với những điều kiện sống đặc trưng cho sự tồn tại của các khác biệt cơ bản mang tính xã hội trong bản chất của mình.

Theo chúng tôi, điều quan trọng ở đây là phải có tác dụng thật sự tới các viễn cảnh phát triển trong đời sống của người dân đô thị vì những cuộc khủng hoảng kinh tế và sinh thái xã hội đã bùng lên hiện nay rất cuộc sẽ được khắc phục. Các cuộc nghiên cứu về những vấn đề đang diễn ra trong đời sống của người dân đô thị có nhiều sức cuốn hút, dù chúng chưa đem lại được những tiền đề như mong muốn.

Nguồn : tạp chí "*Các nghiên cứu Xã hội học*":

NQ. 1/1 9951 trang : 131 -134. bản tiếng Nga.

Người dịch : ĐINH THỊ PHƯƠNG THẢO